

ЮВІЛЕЇ

Леонід Зашкільняк (Львів)

ДО 60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК Я.ГРИЦАКА

Писати статтю до ювілею колеги, який перебуває в розквіті творчих сил, справа не проста: напишеш занадто похвально – при зустрічі скаже, що написав панегірик чи оду, напишеш скромно і критично – скаже, що недооцінив, недобачив, недосказав... Проте ювілей це не тільки нагода відзначити і привітати, а й можливість визначення певного балансу між минулим та майбутнім. У випадку з істориком це звучить тривіально...

Отже про Ярослава Грицака, історика, знаного в Україні, а також частого презентера української історіографії за кордоном (знання іноземних мов – велика штука!). Попереднє речення не є банальним

словосполученням, оскільки мало хто з сучасних українських істориків дочекався кількох книжок інтерв'ю з «самим собою»¹, не кажучи вже про незліченні інтерв'ю українським і закордонним виданням. Ювіляр вирізняється тим, що ніколи не боявся говорити про свої думки й інтелектуальні конструкції, незважаючи, часом, на нерозуміння або неприйняття їх оточенням. Йому завжди було й залишається органічно притаманним прагнення зрозуміти сучасний світ і місце України в ньому в категоріях суворого наукового аналізу, а не пафосних емоцій. Зокрема він зізнавався: «Моя позиція ближче до [емпіричної] англійської: як історик вважаю за свій обов'язок триматися логіки емпіричних фактів та емпіричних схем, максимально уникаючи при цьому моралізаторства й умоглядного теоретизування»². І цьому життєвому кредо він залишається вірним донині.

Спочатку декілька загальних даних про ювіляра, які можна знайти в різних довідкових виданнях або інтернеті. Народився 1 січня 1960 р. (це день запису в офі-

¹ Див.: Інший формат: Ярослав Грицак. – Івано-Франківськ, 2003. – 62 с.; Ярослав Грицак // Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка: Бібліографія 1993–2012. – Л., 2013. – С. 29–61; Розмови про Україну: Ярослав Грицак – Іза Хруслінська / Пер. з пол. Богдани Матіяш. – К., 2018. – 360 с. (перша польська версія книги вийшла 2009 р.).

² *Грицак Я.* 26-й процент, або Як подолати історію. – К., 2014. – С. 8.

ційних документах, а справжній день народження – 26 грудня 1959 р.) у с. Довге Стрийського р-ну Львівської обл. в родині кравця на території колишньої австрійської Галичини, де з кінця XIX ст. питання національної ідентичності вирішувалося однозначно – українська була важливою частиною його «я». Хоча з дитинства захоплювався історичними книжками (зокрема працями знаного словацько-чеського історика й письменника В.Замаровського про Стародавній світ), на історичний факультет Львівського державного університету ім. І.Франка потрапив радше через «знайомства», які створювали можливість доступу до престижної вищої освіти та наступної кар'єри в тодішній радянській дійсності. Студентський період (1977–1982 рр.) життя ювіляра не відрізнявся від загальної маси студентів «епохи застою». Проте один штрих був суттєвий: у ці роки він захопився творчістю знаменитої британської рок-групи «Бітлз», яка справила на нього величезний емоційний (та інтелектуальний) вплив, давши візирець піднесення «простих хлопців із суспільних низів» у прагненні зрозуміти й охопити весь світ. Це захоплення мало два важливі наслідки: по-перше, Ярослав вивчив англійську мову, яка виявилася дуже корисною після падіння «залізної завіси» наприкінці існування СРСР, відкрила шлях до західної літератури та культури; по-друге, дозволило досягти необхідної духовної стабільності, внутрішньої енергії, які давало мистецтво модернізму (не кажучи вже про значно пізніший публічний курс «Історія “Бітлз”», прочитаний 2019 р. в Українському католицькому університеті для ширшої громадськості).

Після успішного завершення університетських студій доля (і протекція в доброму розумінні цього слова!) відправили Я.Грицака в аспірантуру Інституту суспільних наук АН УРСР (нині – Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України), після якої він захистив кандидатську дисертацію на тематику, що мала загострене «марксистсько-ленінське» спрямування й не дуже приваблювала («Робітники Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну в другій половині XIX – початку XX ст.: Формування. Становище. Класова боротьба», 1987 р., науковий керівник С.Трусевич), але згодом дозволила перейти до більш важливої теми – життя та діяльності І.Франка. Аспірантура завершилася не тільки дисертацією, а й одруженням з історикинею Оленою Джеджорою та народженням згодом двох синів (Павла і Йосипа).

Період «перебудови» і «гласності», започаткований у СРСР 1985 р., уже творив нові умови політичного та інтелектуального розвитку, пробудження сміливості, відкритості, допитливості. Він став переломним у житті України та ювіляра. Наукові студії в Інституті суспільних наук відійшли на другий план, а на перший стали громадські ініціативи з налагодження нового й відкритішого на світ наукового, суспільного життя. І хоча у цей період виходить перша монографія Я.Грицака про політичну біографію І.Франка («Дух, що тіло рве до бою...»: Спроба політичного портрету Івана Франка», Львів, 1990 р.), але значну частину часу й енергії він віддає громадській роботі і публіцистиці: один з організаторів та перший голова Історичної комісії Товариства Лева (1987–1988 рр.), Львівського товариства молодих істориків (1988–1989 рр.), член Львівської крайової ради Народного руху України (1989–1990 рр.), делегат установчого з'їзду Руху (1989 р.), один з учасників ініціативної групи щодо відновлення Наукового товариства імені Шевченка у Львові, зокрема разом з Олегом Романівим, Олегом Купчинським та Олегом Гринівим укладав «Статут НТШ у Львові» тощо. Уже тоді розкрився талант ювіляра бути водночас у всіх важливих місцях і своєю енергією, прямою, ерудицією надихати інших творити сучасну демократичну державу.

З утворенням незалежної України для Я.Грицака відкрилися чудові можливості наукової і громадської діяльності. Стипендії в університетах США та Європи дозволили кардинально розширити кругозір, відкрили обшири світової наукової думки. На Заході він познайомився з працями малознаного тоді українського історика у США Івана Лисяка-Рудницького, які справили на нього вирішальний вплив. Ці праці сформували інший (не етнічний) образ України – країни, об'єднаної навколо політичної волі українців та інших мешканців України жити незалежним політичним життям. Під його впливом написав «Нариси історії України...»³, що стали для багатьох істориків і громадян основою переосмислення минулого в ім'я сучасного й майбутнього. На основі цієї книги 1996 р. захистив докторську дисертацію («Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми»).

Однак сьогодні Я.Грицак переосмислив головну ідею «Нарисів історії України...», яка зводить усю сучасну історію України до формування української нації як основного сюжету. Він стверджує, що нація є західним проектом (Адріан Гастінгс, Ернест Геллнер, Лія Грінфілд) і не характерна для православного чи ісламського світів. Україна виникла як поєднання православного й католицького, і цей синтез виявився досить життєздатним. Таке географічно-політичне розташування визначило її особливість та створює шанс для існування (Я.Грицак часто наводить приклад джмеля, котрий за законами фізики не повинен літати, але ж літає!). Нові ідеї він виклав у новому виданні, що з'явилося друком 2019 р.⁴

Ще однією особистістю, яка справила вплив на життя ювіляра, став випускник Гарварда та майже ровесник – Борис Ґудзяк, нині архієпископ-митрополит УГКЦ у США, учений, організатор науки, який на початку незалежності, ще не будучи священником, приїхав до Львова зі Сполучених Штатів для організації освіти української молоді, відновив богословську академію, а згодом створив Український католицький університет (залишається його президентом донині). Фактично його життя стало місією, зміст котрої можна репрезентувати як служіння українському народові через освіту та науку. Цією місією, як видається, наповнилося й життя Ярослава Грицака. Але на вузчій і конкретнішій ділянці – творенні українського інтелектуально-простору з опорою на історію.

Від 1992 р. поряд із науковими студіями ювіляр багато уваги приділяє організаційним підставам творення новочасного інтелектуального середовища у Львові та в Україні, водночас набираючись досвіду у західних університетах і поширюючи там інформацію про свою «малознану» на міжнародній арені країну. Останнє десятиріччя ХХ і початок ХХІ ст. – надзвичайно активний та плідний період у життя Ярослава. На цей час припадає створення ним інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. І.Франка (від 1992 р. – дотепер), робота там на посаді професора кафедри історії слов'янських країн (1994–2005 рр.), регулярного гостя-професора Центральноєвропейського університету в Будапешті (1996–2009 рр.), гостьового професора Колумбійського (1994, 2004 рр.), Гарвардського (2000, 2001 рр.) університетів, Дипломатичної академії у Відні (2001 р.). Від 2002 р. – професор кафедри історії України Українського католицького університету у Львові, віце-президент Міжнародної асоціації українців (2001–2005 рр.), співдиректор Німецько-української історичної комісії (з 2014 р.), викладач Української академії лідерства (з

³ *Грицак Я.* Нариси історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 1996 (2-ге вид. – 2000 р.).

⁴ *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування модерної нації: ХІХ–ХХ ст. – К., 2019. – 656 с.

2015 р.) та навіть, за своєї неприязні до політичної діяльності, член конкурсної комісії з обрання директора Національного антикорупційного бюро України у 2014–2015 рр. за квотою Президента України. У доробку цих років заснування наукового річника «Україна модерна» (з 1996 р.), членство в редколегіях часописів «Вісник НТШ», «Ab Imperio», «Критика», «Slavic Review», «Harvard Ukrainian Studies» та ряду інших наукових видань, у комітетах, включно з Національним комітетом істориків України й Міжнародною асоціацією гуманітаріїв, виступи на численних міжнародних наукових форумах, а також із публічними лекціями перед громадськістю багатьох міст України.

Я.Грицак не соромиться називати себе публічним істориком, прагнучи донести до слухачів найновіші здобутки світової історичної й соціогуманітарної думки. Проводить блоги в кількох інтернет-виданнях і ЗМІ («Zaxid.net», «Новое время», «Експрес», «Газета по-українськи», журнал «Країна» та веб-сайт часописів «Україна модерна», «Критика» та ін.). А кількість дослідних проєктів, здійснених за його керівництва або участі, переважає за кілька десятків. Останнім часом причинився до популяризації української наукової думки та історіографії у виданнях ГО «Інтерньюз-Україна», яке прагне донести вітчизняний інтелектуальний продукт до іноземної аудиторії⁵.

Не можна не згадати внесок ювіляра в поширення кращих українських і світових здобутків інтелектуальної думки, який утілюється в упорядкування й публікацію творів публічних інтелектуалів Івана Лисяка-Рудницького, Романа Шпорлюка, Лешака Колаковського, о. Юзефа Тішнера, Тоні Джадта. Не забуває також Я.Грицак про підтримку молодих істориків: під його керівництвом й за консультування захищено вісім кандидатських, дві докторських дисертації, серед яких і відомі сьогодні фахівці Вадим Ададуrow, Олександр Зайцев, Олег Павлишин, Ліліана Гентош та ін. І цей кількісний показник не завершений.

Можна дивуватися організаційній, громадській активності Ярослава Грицака, однак він сам усвідомлює факт, що така активність погано позначається на його власній творчій роботі, для якої страшенно бракує часу й сил. В одному з останніх есеїв він нарікає на закономірність – «що більше робиш, то більше не встигаєш», а тому «страждаєш від неможливості чи неспроможності робити те, що найбільше хочеш – писати добрі тексти»⁶.

А проте з-під його пера продовжують виходити як невеликі за обсягом, але концептуальні, так і більші наукові тексти. У численних публікаціях Я.Грицак розвинув та поширив в українській історіографії сучасні наукові підходи до вивчення проблем націй і націоналізму, інтелектуальної історії, регіоналізму, ідентичностей, соціальної пам'яті. Розлога перша частина праці про І.Франка та його середовище («Пророк у своїй вітчизні: Іван Франко і його спільнота», Київ, 2006 р., 632 с.), як і деякі інші його, була перекладена польською мовою, дочекалася виходу у США англійською⁷. Продовження цієї студії, присвяченої аналізу мислення і творчості українського інтелектуального велетня, яким був та залишається І.Франко, народжується, за визнанням

⁵ Україна в історіях та оповідях: Есеї українських інтелектуалів. – К., 2019. – 304 с.; Ре-візія історії: Російська історична пропаганда та Україна. – К., 2019. – 100 с.

⁶ Грицак Я. Звідки нам брати сили [Електронний ресурс]: https://nv.ua/ukr/opinion/uroki-istoriji-kudi-kotitsya-svit-i-yak-ukrajincyam-ne-vpadati-u-vidchay-yaroslav-gricak-ostanni-novini-50066155.html?fbclid=IwAR3wbna9y61077bpXOB7UjvVOqteOPpqVC1JpYDsl2_SW1aXlupweUMqhkx

⁷ Hrytsak J. Ivan Franko and His Community (Ukrainian Studies) / Transl. by Marta Daria Olynyk. – Boston, 2019. – 570 p.

самого автора, у великих творчих муках, адже вимагає поєднання мікроісторії з макроісторією, де описується й аналізується минуле Східної Європи, а І.Франко є ключем до її розуміння, «відповідальним» за перемогу українського проекту.

Тексти Ярослава Грицака вирізняються ясністю думки, відкритістю творчої лабораторії, відмінним знанням джерел і теорій, відчутним історіософським забарвленням. Вони незмінно знаходять відгук у різних аудиторіях. Хоча часом і наражаються на незаслужені докори у «фантазуванні», «непатріотичності», «сліпому наслідуванні західних взірців» тощо.

Головним спрямуванням науково-історичної творчості ювіляра стали нова й новітня історія України в європейському та світовому контекстах. Ключовою концепцією є «модернізація», якої потребує Україна і через котру пройшли більшість успішних країн світу. На думку Я.Грицака, від 1960 р. Україна стає модернізованою урбаністичною країною, але в умовах СРСР ця модернізація здійснювалася у спотвореному варіанті (за висловом О.Субтельного): «Все, що в Україні було модерним – було неукраїнським, і все, що було українським – було немодерним»⁸. Тому Україна повинна модернізуватися, і це завдання не стільки науки, скільки політики. Саме тому в бурхливому 2014 р. Ярослав Грицак на хвилю пристав до політики й узяв участь у розробці президентської «Стратегії сталого розвитку України 2020», намагаючись переконати опонентів із різних політичних таборів у необхідності будувати сучасну країну, а не задивлятися в минуле («подолати історію!»).

В осмисленні стану України Я.Грицакові багато у чому допоміг американський соціолог Рональд Інглегарт і його цивілізаційна карта, що стала для історика «чимось на зразок таблиці Менделєєва для хіміків – бачити за сукупним хаосом певні закономірності». Він написав та опублікував книжку есеїв «Життя, смерть та інші неприємності» (Київ, 2008 р.), в якій у популярній формі показав зміст і спрямування модернізації світу за успішним західним взірцем та місце нашої країни у цих світових процесах – сучасна Україна наче «застрягла» у своєму переході до модерності. А тому необхідно бачити головну мету – проблему модернізації, «будувати чи перебудувати треба не націю, а саму Україну»⁹.

Я.Грицак не абсолютизує модернізаційну теорію як «єдиний рецепт» виявлення змісту суспільних трансформацій, але вказує на її магістральне значення як еволюцію від традиційних цінностей і цінностей виживання, з одного боку, до секулярно-раціональних цінностей та індивідуального самовираження – з іншого, а значить і до кардинальних культурних змін. Культура сильно впливає на ці зміни, визначаючи особливості здійснення модернізації. Тому у сучасній науці добрим тоном стало говорити не про одну, а про «множинні модерності» («multiple modernities»). А це, на думку Я.Грицака, виправдовує професію історика і його затребуваність у сучасному й майбутньому, оскільки різні траєкторії трансформації можуть бути пояснені тільки за допомогою докладного історичного аналізу¹⁰.

Зацікавлення ювіляра торкаються всіх сторін сучасного розвитку України і світу. Його приваблюють питання ідентичностей, пам'яті, регіоналізму, ментальностей, демографії, соціально-економічних відносин, взаємин України з сусідніми країнами та народами (передусім із поляками й росіянами) тощо. Те, що об'єднує його численні наукові та публіцистичні праці, виступи, є чудова обізнаність зі

⁸ Розмови про Україну: Ярослав Грицак – Іза Хруслінська. – С.42.

⁹ Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію. – С.132.

¹⁰ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. – К., 2008. – С.25, 29.

світовою науковою думкою, її використання для осмислення українських подій минулого й сьогодення. Ярослав Грицак завжди залишається максимально відкритим та іронічним в оцінці власних здобутків, стверджуючи, наприклад, що «більшість із того, що я написав [...] не є оригінальним. Я просто переповідаю дані відомих досліджень і працю, komponуючи перші і другі так, щоб це допомагало думати стратегічно. Брак оригінальності не вважаю серйозною вадою. Справді оригінальних ідей у світі не так уже й багато. Здебільшого ми маємо справу з переспівами їх. Багато синтетичних книжок власне так і пишуть: їхні автори подібні до кухаря, який користується чужими рецептами та готовими інгредієнтами. Не важливо, хто придумав рецепти та підготував інгредієнти. Важливо, щоб страва смакувала»¹¹.

Не оминули Я.Грицака різного роду відзнаки і премії, здебільшого закордонні (!). Серед них нагороди від польського часопису «Przegląd Wschodni» («Східний огляд») за найкращу іноземну книжку в галузі східноєвропейської історії (Варшава, 1998 р.); імені Соломії Павличко Американської ради наукових товариств (ACLS, 2003 р.); «Галицький лицар» у номінації «Громадський діяч року» (2004 р.); премія Фондації Антоновича (2007 р.); нагорода журналу «Кореспондент» «Найкраща книжка року» (2007 р.); відомча відзнака МЗС Республіки Польща «Vene Merito» (2009 р.); премія Антона Гінделі з культури та історії Центральної, Східної та Південної Європи (Відень, 2010 р.); відзнака журналу «Ї» «За інтелектуальну відвагу» (Львів, 2010 р.); почесна нагорода ім. проф. Вацлава Фельчака та Генрика Верещицького (Краків, 2012 р.); хрест кавалера Ордена заслуги Республіки Польща (2014 р.); нагорода Станіслава Вінченца (Краків, 2016 р.).

Ювілярові ніколи не подобалися пафосні заходи та вшанування. Ось і свій ювілей в Українському католицькому університеті на початку січня 2020 р. Ярослав Грицак відзначив оригінально, організувавши презентацію щойно виданих «Щоденників» Івана Лисяка-Рудницького й розіславши всім колегам листа з проханням замість подарунків йому («який все бажане має!») зробити благодійний внесок у докторський фонд свого учня й колеги, викладача УКУ, Героя Небесної Сотні Богдана Сольчаника. У такому ключі і пройшло відзначення ювіляра.

Заради чого Ярослав Грицак віддає Історії так багато сил, здоров'я, енергії, часу? На це питання він сам пропонує відповідь, повторюючи за знаним польським політиком (та істориком) Адамом Міхніком: «Краще самому гвалтувати історію, ніж давати їй себе постійно гвалтувати». І продовжуючи думку, констатує: як українці вийшли на Майдан не заради входження до ЄС, не заради виходу з «російського світу» – світу традиційних цінностей Євразії, а також майбутньої розбудови української нації, утвердження національної пам'яті, розширення сфери української мови – усе це лише інструменти досягнення простої і прозорої мети. А заради того, щоб «зробити Україну гідним місцем для життя», подолати свою історію та покинути зону бідності, корупції, політичної нестабільності, розпочавши рух у напрямі «клубу 25%» – країн із високими стандартами життя. «Нема нічого принизливого в тому, щоб хотіти жити гідним життям. Принизливо цього не хотіти»¹². Як видається, ювілярові ще доведеться потрудитися на цьому шляху. Тож нехай щастить!

¹¹ Грицак Я. 26-й процент, або Як подолати історію. – С.8.

¹² Там само. – С.9, 118–119.